

LIETUVIŲ KALBOS PRIJUNGIAMŲJŲ SAKINIŲ STRUKTŪRINIAI TIPAI

0.1. Prijungiamaisiais laikome sakinius, sudarytus iš dviejų ar daugiau gramatinę sakinio formą turinčių dėmenų, kurių vienas yra subordinuotas kitam ir jungiamas prijungiamuoju jungtuku, santykiniu įvardžiu arbarieveksmiu. Dėmenų ryšio pobūdis nuo jų skaičiaus nepriklauso, todėl toliau, kalbant apie prijungiamuosius sakinius, apsiribojama iš dviejų dėmenų sudarytais sakiniais. Tas prijungiamojo sakinio dėmuo, kuriame eina prijungiamasis jungtukas, porinio prijungiamojo jungtuko pirmoji dalis, santykinis įvardis arrieveksmis, vadinamas šalutiniu; dėmuo, prie kurio jungiamas šalutinis ir kuris pats nėra prijungtas prie kito dėmens — pagrindiniu; abu drauge jie sudaro gramatiškai užbaigtą, autonomišką kalbos vietą.

Tradiciniai pagrindinio ir šalutinio sakinio terminai prijungiamojo sakinio dėmenims šiame straipsnyje netaikomi dėl terminologijos nuoseklumo, nes sakiniu vadinamas abiejų dėmenų kompleksas. Tai sutinka su požiūriu į sakinį kaip savarankišką kalbinę formą, gramatinėmis priemonėmis neįtrauktą į kurios nors didesnės kalbinės formos sudėtį (arba gramatiškai nesusietą su kita forma)¹.

0.2. Prijungiamieji sakiniai dažniausiai skirstomi ir nagrinėjami, remiantis šalutinių dėmenų ir sakinio dalių analogija. Pagal tai, kurią sakinio dalį atitinka šalutinis dėmuo ir kokį klausimą jam galima iškelti iš pagrindinio dėmens turinio, skiriami veiksnio, tarinio, papildinio, pažyminio ir įvairių aplinkybių šalutiniai sakiniai. Toks skirstymas daugeliu atvejų gerai parodo šalutinio dėmens, priklausomo nuo tam tikrų pagrindinio dėmens žodžių, sintaksinę poziciją (pats klausimas gali būti laikomas apibendrintu sintaksinės pozicijos rodikliu), tačiau tie šalutiniai dėmenys, kurie neturi tiesioginių atitikmenų sakinio dalių tarpe, lieka nuošalyje. Be to, pats sakinio dalių modelis yra labai nepreciziškas ir, perkeltas į sudėtinio sakinio sintaksę, kiekviename žingsnyje kelia daug painiavos ir subjektyvių įvairavimų. Skirstant pagal sakinio dalis, dažniausiai remiamasi sakinio prasme, priklausančia nuo pavartotų žodžių leksinės reikšmės, konteksto ir kitų aplinkybių, kurių neįma-

¹ Žr. A. Meillet, *Introduction a l'étude comparative des langues indo-européennes*, Paris, 1934, 354; L. Bloomfield, *Language*, New York, 1933, 170; Ch. F. Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York, 1969, 199.

noma tiksliai apibrėžti gramatikos terminais. Todėl tie patys sakiniai įvairių autorių daugeliu atvejų interpretuojami skirtingai. Dar blogiau yra tai, kad nevienodos sandaros bei reikšmės sakiniai pagal sakinio dalių analogiją priskiriami prie tos pačios rūšies, ir atvirkščiai – panašios sandaros ir reikšmės sakiniai laikomi nevienarūšiais ir patenka į skirtingas grupes. Štai keletas pavyzdžių.

(1) *Čia pat ir suoleliai, kuriuos prieš kelerius metus padarėm* (P. Cvirka).

(2) *Paėmė mane tokia baimė, kad aš apsigrėžęs bėgau* (l. p.).

(3) *Iš Napalio buvo galima susilaukti didesnių netikėtumų, neg buvo jiems sutaisęs Petras* (Vaižgantas).

Šie sakiniai sudaryti visai skirtingai ir reiškia skirtingus santykius: pirmasis pažymimuosius (atributyvinius), antrasis – priežasties-padarinio, trečiasis – lyginamuosius. Tačiau jų šalutiniams dėmenims galima iškelti tą patį klausimą (*koks? kokia?*), todėl jie visi patenka į pažyminio šalutinių sakinių grupę². Tuo tarpu iš toliau duodamų sakinių, sudarytų panašiu būdu ir turinčių tokią pat padarinio reikšmę, vieni laikomi tarinio (4), kiti pažyminio (5) arba vieni tarinio (6), kiti būdo aplinkybės (7) sakiniais.

(4) <i>Kalnas buvo toks status,</i>	}	<i>kad niekas negalėjo užkopti.</i>
(5) <i>Iškilo toks status kalnas,</i>		

(6) <i>Buvo taip šalta,</i>	}	<i>kad net tvoros poškėjo.</i>
(7) <i>Speigas taip spaudė,</i>		

Jau iš šių pavyzdžių matyti, kad skirstymas pagal sakinio dalis neleidžia nuosekliai aprašyti prijungiamųjų sakinių sandaros. Norint išryškinti jų struktūrinius tipus, patogiausia remtis dėmenų tarpusavio santykį rodančiomis formos priemonėmis.

I

1.1.1. Svarbiausia šalutinio dėmens išorinės formos priemonė, rodanti santykį su pagrindiniu dėmeniu, yra jungiamasis žodis. Jungiamieji žodžiai – tai sintaksinė kategorija, kurią sudaro šios žodžių grupės: jungtukai, santykiniai įvardžiai ir santykiniairieveiksmiai.

Jungtukai, reiškiantys prijungiamojo sakinio dėmenų gramatinį ryšį, neturi savarankiškos sintaksinės funkcijos ir į šalutinio dėmens žodžių junginius neįeina. Pagal lokalizaciją jie gali būti vieniniai, einantys tik šalutiniame dėmenyje (pvz.: *kai, nors, kaip*) ir poriniai, kurių pirmoji dalis eina šalutiniame, o antroji – pagrindiniame (visada postpoziciniame) dėmenyje, (pvz.: *kai...tai, nors...bet, kuo...tuo*).

² Plg. atitinkamų sakinių interpretavimą: J. Jablonskis, RR I 494–495; J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, Vilnius, 1963, 341–345.

Išskyrus jungtukus *juo...juo, juo...tuo, kuo...tuo*, poriniai jungtukai yra susidare iš atitinkamų vieninių jungtukų ir dalelytės *tai* arba priešpriešos jungtukų *o, bet, tačiau*. Pagal sudėtį prijungiamasis jungtukas (ar porinio jungtuko dalis) gali būti vientisinis arba sudėtinis, t. y. sudarytas iš jungtuko ir prie jo pritapusios dalelytės (pvz.: *kad ir, kai tik, nebent kad*) arrieveiksmio (pvz.: *kai tuo tarpu*).

Pagal vaidmenį sakinyje skiriami funkciniai ir semantiniai jungtukai. Funkciniai jungtukai *kad, jog* rodo tik šalutinio dėmens priklausymą nuo pagrindinio ir patys neteikia sakiniui jokios reikšmės; dėmenų santykį tokiuose sakiniuose lemia kitos sandaros ypatybės. Semantiniai jungtukai rodo ir dėmenų ryšio pobūdį, teikdami sakiniui laiko (*kai, iki, ligi, vos, tik*), priežasties (*kadangi, nes*), sąlygos (*jei, jeigu, nebent*), nuolaidos (*nors, kad ir, tegul*), tikslo (*idant*) reikšmes. Plg.:

(8) *Paukščiai pradeda čiulbėti,* $\left. \begin{array}{l} \text{ } \\ \text{ } \\ \text{ } \end{array} \right\} \begin{array}{l} \textit{kai oras atšyla} \\ \textit{nes oras atšyla} \\ \textit{jei oras atšyla} \end{array}$

Jeigu palankios kitos sakinio sandaros aplinkybės, keičiant vieną semantinį jungtuką kitu, kinta ir dėmenų santykio reikšmė.

Santykiniai įvardžiai *kas, koks, -ia, kuris, -i, katras, -a, keli, -ios, keleri, -ios, kelintas, -a, kieno*, jungdami prijungiamojo sakinio dėmenis, atlieka savarankišką funkciją ir įeina į šalutinio dėmens žodžių junginius.

Santykiniairieveiksmiai, *kada, kuomet, kaip, kiek, kur, kame, kodėl, ko* netiesioginio klausimo formą turinčiuose šalutiniuose dėmenyse taip pat atlieka savarankišką funkciją ir įeina į žodžių junginius. Kitais atvejais santykiniairieveiksmiai *kada, kur, kame, kaip, kiek* žymi laiko, vietos ar lyginimo santykius, tačiau neturi savarankiškos funkcijos ir sintaksiškai atitinka semantinius jungtukus. Plg. santykiniorieveiksmio *kada* ir semantinio jungtuko *kai* vartojimą tokiuose sakiniuose:

(9) *Kai Nykštukas nuginė, atėjo vilkas. – Kada Sigutė išginė, ragana išsiuntė savo dukterį pažiūrėti.*

Dalelytės (pvz., *tik*) prie tokių santykiniųrieveiksmių irgi šliejasi taip pat, kaip prie semantinių jungtukų, sudarydamos samplaikas *kada tik, kur tik, kaip tik, kiek tik* ir pan.

1.1.2. Prijungiamojo sakinio gramatinę formą lemia ne tik šalutinio, bet ir pagrindinio dėmens sandaros ypatybės. Todėl vien jungiamaisiais žodžiais paremta prijungiamojo sakinio analizė, nors ir preciziška, neišvengiamai liktų vienašališka³.

³ Vad. formaliąją prijungiamųjų sakinių klasifikaciją pagal jungiamuosius žodžius, rusų kalbotyroje praktikuotą A. Peškovskio, M. Petersono, L. Bulachovskio, A. Šapiros, lietuvių kalbai bandė taikyti M. Duryš, Lietuvių kalbos sintaksė, Kaunas, 1927, 64 tt.; pastaruoju metu lenkų kalbos prijungiamųjų sakinių klasifikaciją pagal jungiamuosius žodžius ir koreliatus nuosekliai formalizavo Z. Klemensiewicz, Studia Syntaktyczne, II, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969.

Pavyzdžiui, lietuvių kalbos sakiniai su jungtuku *kad* toli gražu nesudaro vieningos grupės; juose šalutinio dėmens funkcija įvairuoja priklausomai nuo to, su kuriais pagrindinio dėmens žodžiais jie siejami.

1.1.2.1. Tie žodžiai, su kuriais tiesiogiai siejamas šalutinis dėmuo, prijungiamojo sakinio sandarai turi labai svarbų vaidmenį; jie paprastai vadinami atraminiais (kontaktiniais) žodžiais arba tiesiog prijungimo centru⁴.

Vienų sakinių šalutinio dėmens forma yra sąlygojama atraminių žodžių morfologinių arba semantinių ypatybių. Pavyzdžiui, sakinių su santykiniu įvardžiu *kuris*, *-i* šalutiniai dėmenys, nesudarantys netiesioginio klausimo, siejami su daiktavardžiais ar jų pakaitalais. Netiesioginio klausimo formos šalutiniai dėmenys santykiniais įvardžiais beirieveiksmiais siejami su tam tikros reikšmės bei tam tikro sintaksinio valentingumo veiksmažodžiais ir daiktavardžiais, žyminčiais kalbėjimą, jutimą, mąstymą ir pan., taip pat su bevardės giminės būdvardžiais irrieveiksmiais. Tokiuose sakiniuose dėmenų tarpusavio ryšiai yra labai glaudūs ir panašūs į žodžių junginio dėmenų ryšius. Sakinyje *Medis, kuris girgžda, nelūžta* šalutinis dėmuo santykiauja su pagrindinio dėmens daiktavardžiu panašiai, kaip daiktavardinio atributyvinio žodžių junginio priklausomasis dėmuo, plg.: *Girgždantis medis nelūžta*. Sakinyje *Vienas žmogus užsigeidė išgirsti, ką šneka jo arkliai* veiksmažodžio forma *išgirsti* „valdo“ šalutinį dėmenį panašiai, kaip veiksmažodinio objektinio žodžių junginio priklausomąjį žodį (plg. *išgirsti savo arklių šneka*). Čia šalutinis dėmuo įjungiamas į pagrindinį kaip tam tikra jo sudėtinė dalis.

Nuo atraminių žodžių, sudarančių prijungimo centrą, sintaksinio valentingumo priklauso pagrindinio dėmens savarankiškumas ar nesavarankiškumas. Kai atraminis žodis (ypač veiksmažodis) reikalauja tam tikro linksnio arba konstrukcijos, pagrindinis dėmuo esti nesavarankiškas (plg. paskutinįjį cituotą pavyzdį), o dėmenų ryšys – struktūriškai būtinas. Antra vertus, daugumas daiktavardžių tik fakultatyviai jungiami su kitomis gramatinėmis formomis. Todėl sakiniuose, kurių šalutiniai dėmenys siejami su tokiais daiktavardžiais, pagrindiniai dėmenys paprastai turi savarankiškų sakinių sandarą ir dėmenų ryšys esti fakultatyvus, nors dažnai būna nesavarankiškas šalutinis dėmuo.

Kitų sakinių šalutiniai dėmenys nėra sąlygojami atraminių žodžių morfologinių ar semantinių ypatybių. Jie siejami su pagrindinio dėmens tariniu, tarinio grupe ar visu pagrindiniu dėmeniu nepriklausomai nuo jų morfologinės formos ar reikšmės. Tokie yra sakiniai su jungtukais *kadangi*, *jei*, *nors*, *kol* ir pan., plg. (8), (9). Juose dėmenų tarpusavio ryšiai yra laisvesni ir panašesni į sujungiamojo sakinio, negu į žodžių

⁴ Dėl terminų plg. М. Кубик, К вопросу классификации сложноподчиненных предложений в русском языке, *Slavica Pragensia*, VII, Praha, 1965, 54 tt.; Л. Л. Иофик, Сложные предложения в новоанглийском языке, Ленинград, 1968, 133 tt.; С. Т. Ильенко, Вопросы теории сложноподчиненного предложения в современном русском языке, автореф. докт. дисс., Ленинград, 1964, 7 tt.

junginio dėmenų ryšius; jų pobūdį lemia jungiamojo žodžio reikšmė, tariniais einančių formų derinimas ir kitos sandaros ypatybės.

1.1.2.2. Prijungiamųjų sakinių šalutiniai dėmenys dažnai siejami su atliepiamaisiais žodžiais (koreliatais), t. y. apibendrintos reikšmės įvardžiais beirieveiksmiais, kurie, eidami pagrindiniame dėmenyje, atstovauja šalutiniam dėmeniui ir išryškina jų tarpusavio ryšius. Pagrindiniame dėmenyje jie turi savarankišką funkciją (skirtingai nuo porinių jungtukų antrųjų dalių) ir įeina į žodžių junginius. Atliepiamaisiais žodžiais dažniausiai esti parodomieji įvardžiai *tas, toks* irrieveiksmiai *taip, tiek, tada, tuomet, tol, ten, todėl, dėl to, tam*. Vienuose sakiniuose atliepiamieji žodžiai derinami su jungiamaisiais savo reikšme ir morfologine forma plg.: *kuris...tas, katras...tas, kuris...toks, kai...tada, kai...tuomet, iki...tol, taip...lyg, kur...ten*), kai kurie iš jų savo forma beveik sutampa su jungiamaisiais ir skiriasi tik pirmuoju priebalsiu (plg.: *kas...tas, koks...toks, kaip...taip, kiek...tiek, kada...tada, kuomet...tuomet, kol...tol*); kituose sakiniuose atliepiamieji žodžiai vartojami su nediferencijuotos reikšmės jungtukais *kad* arba *jog* (plg.: *toks...kad (jog), taip...kad (jog), tiek...kad (jog) todėl...kad, dėl to...kad, tam...kad*); tik pastaruoju atveju yra griežtai fiksuota prepozicinė atliepiamojo žodžio padėtis.

Atliepiamasis žodis rodo šalutinio dėmens sintaksinę poziciją sakinyje. Šalutinis dėmuo su atliepiamuoju žodžiu yra susijęs specifiniu sintaksiniu santykiu, artimu patikslinamųjų sakinio dalių santykiui. Panašiai, kaip patikslinamosios sakinio dalys, šalutiniai dėmenys atskleidžia atliepiamųjų žodžių turinį. Plg.:

(10) *Ten, kur Nemunas banguoja tarp kalnų, laukų, broliai vargdieniai dejuoja nuo senų laikų* (Maironis). — *Ten, gražioje aikštelėje, tarp pušų ir eglių, stovėjo šimtametė pušis su prikalta prie jos koplyčėle* (Šatrijos Ragana).

Atliepiamasis žodis, pavartotas prijungiamojo sakinio pagrindiniame dėmenyje, padaro jį nesavarankišką ir tuo būdu dėmenų ryšys tampa struktūriškai būtinas.

1.2. Šalutinių dėmenų santykiu su prijungimo centru paremta struktūrinė-semantinė prijungiamųjų sakinių klasifikacija, šiuo metu plačiai praktikuojama rusų kalbos sintaksėje⁵. Pagal ją visi prijungiamieji sakiniai skiriami į dvi grupes:

⁵ Plg. Н. С. Поспелов, Сложноподчиненное предложение и его структурные типы, — ВЯ, 1959, № 2, 19 tt.; С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов, Типы сложноподчиненных предложений с придаточной частью, относящейся к одному слову или словосочетанию главной части, — ВЯ 1960 I; Современный русский язык, — Синтаксис сложного предложения, Москва, 1969, 26—131; М. Кубик, К вопросу классификации сложноподчиненных предложений в русском языке, — Slavica Pragensia, VII, Praha, 1965, 51—62; В. А. Белошапкова, Сложноподчиненные предложения, — Современный русский язык, II, под ред. Е. Галкиной-Федорук, Москва, 1964, 550—611; Сложное предложение в современном русском языке, Москва, 1967; Построение раздела „Синтаксис сложного предложения“ в кн.: „Основы построения описательной грамматики современного русского литературного языка, Москва, 1966.

vienanarius, arba neskaidomuosius, kurių šalutinis dėmuo priklauso nuo tam tikrų pagrindinio dėmens žodžių, ir dvinarius, arba skaidomuosius. Vienanariai (neskaidomieji) sakiniai toliau skirstomi pagal kontaktinių žodžių morfologinę prigimtį, o dvinariai (skaidomieji) – pagal jungtukų reikšmes. Struktūrinė-semantinė klasifikacija leidžia daug geriau, negu tradicinė, aprašyti prijungiamųjų sakinių sandarą, tad jos principais pravartu pasinaudoti ir lietuvių kalboje. Tačiau skirti prijungiamuosius sakinius į dvi grupes pagal šalutinio dėmens priklausymą ar nepriklausymą nuo kurio nors pagrindinio dėmens žodžio visų pirma trukdo atliepiamųjų žodžių fakultatyvumas; nuosekliai skirstant šiuo pagrindu, labai panašios sandaros bei reikšmės sakiniai su atliepiamaisiais žodžiais ir be jų atsidurtų visai skirtingose grupėse. Pavyzdžiui, sakinį *Aš gyvenu, kur niekas nesilanko* tada reikėtų laikyti visai skirtingo tipo, negu *Aš gyvenu ten, kur niekas nesilanko* (čia šalutinis dėmuo siejamas surieveiksmiu *ten*), nors abiejų sakinių struktūrinis ir semantinis artimumas yra akivaizdus. Be to, daugelyje sakinių, laikomų dvinariais (skaidomaisiais) galima konstatuoti sintaksinį šalutinio dėmens ryšį su pagrindinio dėmens tariniu ar tarinio grupe⁶.

Kadangi pagrindinio ir šalutinio dėmens sandaros ypatybės yra tarp savęs glaudžiai susijusios, prijungiamuosius sakinius patogiausia skirstyti ir nagrinėti, visų pirma atsižvelgiant į jungiamųjų ir atraminių bei atliepiamųjų žodžių tarpusavio santykius, t. y. derinant formaliosios ir struktūrinės-semantinės klasifikacijos principus.

Pagal šalutinio dėmens ryšiui su prijungimo centru būdingas jungimo priemonės skiriame du prijungiamųjų sakinių tipus: funkcinio ir semantinio prijungimo sakinius.

1.2.1. Funkcinio prijungimo sakinių šalutiniai dėmenys jungiami funkciniais jungtukais arba savarankišką funkciją turinčiais santykiniais įvardžiais irrieveiksmiais. Jie yra visada priklausomi nuo atraminių žodžių morfologinių bei semantinių ypatybių. Pagal atraminių žodžių pobūdį ir santykį su jungimo priemonėmis funkcinio prijungimo sakinius galima suskirstyti į kelias grupes.

1) Aiškinamieji sakiniai⁷. Šiai grupei priskirtini sakiniai, kurių šalutiniai dėmenys yra dažniausiai siejami su tam tikros, vad. aiškinamosios, reikšmės veiksmožodžiais, rečiau – su atitinkamos reikšmės daiktavardžiais arba bevardės giminės būdvardžiais, dalyviais beirieveiksmiais ir jungiami funkciniais jungtukais *kad*, *jog*, jungtukų funkciją turinčiomis dalelytėmis *ar*, *bene*, *gal*, santykiniais įvardžiais *kas*, *koks*, *-ia*, *kuris*, *-i*, *katras*, *-a*, *kelintas*, *-a*, *keli*, *-ios* bei santykiniaisrieveiksmiais *kada*, *kuomet*, *kur*, *kaip*, *kiek*, *kodėl*, taip pat surieveiksmiškai vartojamomis įvardžių formomis *ko*, *kam*, *kame* ir pan. Aiškinamųjų sakinių atraminiai

⁶ Plg. J. Kuryłowicz, *Esquisses linguistiques*, Wrocław – Kraków, 1960, 38; С. Г. Ильенко, *op. cit.*, 12–15.

⁷ Plg. angl. *explanatory sentence*, vok. *Explikativsatz*, rus. *изъяснительное предложение*.

žodžiai reiškia kalbėjimą, įvairius psichikos procesus, pojūčius, jausmus, būsenas bei vertinimą ir reikalauja veiksmo ar būsenos objektą arba subjektą reiškiančių formų ar konstrukcijų, kurių sintaksinę poziciją užima šalutinis dėmuo. Santykiniais įvardžiais,rieveiksmiais bei klausiamosiomis dalelytėmis pradedami šalutiniai dėmenys turi netiesioginio klausimo formą. Atliepiamieji žodžiai – įvardžiai *tas, tai* aiškinamuosiuose sakiniuose vartojami retai.

(11) *Matai pati, jog aptekome darbais* (Žemaitė). *Iš pradžių nė nesupratau, kas pasidarė* (V. Mykolaitis-Putinas). *Vyresnieji klausia, ar man kojėlės nenuilsta* (P. Mašiotas). *Klausimas, kaip pasielgti su belaisviu, nebuvo iš lengvųjų* (P. Cvirka). *Kaip gera, kad galima gulėti be jokių sąžinės priekaištų* (I. Simonaitytė).

2) Pažymimieji sakiniai. Jų šalutiniai dėmenys siejami su įvairių reikšmių daiktavardžiais arba su įvardžiais ir jungiami santykiniais įvardžiais *kuris, -i, koks, -ia, katras, -a, kas*, jungtuku *kur*, o tam tikrais atvejais – ir kitais jiems artima reikšme pavartotais jungiamaisiais žodžiais (*kai, kada, kodėl*). Atliepiamaisiais žodžiais šiuose sakiniuose eina parodomieji įvardžiai *tas, -a, tai, toks, -ia*. Pagal santykį su atraminiu žodžiu pažymimieji sakiniai toliau skirstomi į būdvardinius (šalutinis dėmuo siejamas su daiktavardžiu ar jo pakaitalu) ir įvardinius (šalutinis dėmuo siejamas su parodomuoju įvardžiu); abu pogrupiai pasižymi savitomis sandaros ypatybėmis⁸.

(12) *Numesk, tėvyne, rūbą seną, kurį užvilko svetimi!* (Maironis). *Pamatysi sodietį, kokio niekuomet nesi dar užtikęs* (V. Krėvė). *Buvo metas, kada pelė gyveno skyrium nuo žmogaus* (J. Jablonskis).

(13) *Kas pigiai pelno, tas pigiai ir išleidžia* (M. Slančiauskis). *Ką pasėsi, tą ir piauši* (Plungė). *Koks kirvis, toks ir kirtėjas* (Kapsukas).

3) Nusakomųjų⁹ sakinių šalutiniai dėmenys siejami su parodomaisiais įvardžiais *tas, -a, toks, -ia*,rieveiksmiais *taip, tiek* arba dar ir su jų nurodomais daiktavardžiais, būdvardžiais bei kitaisrieveiksmiais ir jungiami funkciniais jungtukais *kad, jog*.

(14) *Mano metai jau tokie, kad greitai reikės vienam būti ir tylėti* (V. Krėvė). *Dovydienė užlieja jį tokiu tvanu žodžių, jog jam belieka tik akis vartyt* (Vaižgantas). *Mes taip išsigandom, kad pačios pabėgom* (Varėna). *Temstant prisirinko tiek žmonių, kad kojai vietos nebuvo* (J. Paukštelis).

⁸ Pažymimųjų sakinių sąvokos apimtis žymiai platesnė, negu sakinių su pažyminio šalutiniais sakiniiais (pagal tradicinę klasifikaciją). Į šią formaliai apibrėžtą grupę įeina nemaža tų sakinių, kurie pagal sakinio dalių analogiją laikomi veiksnio, tarinio, papildinio šalutiniais sakiniiais. Antra vertus, už jos ribų lieka sakiniai, neturintys šiai grupei būdingų sandaros ypatybių, pavyzdžiui, nusakomieji sakiniai su jungtuku *kad* ar *jog* (*Sužėlė tokie tankumynai, jog nei išėisi, nei išlįsi*), lyginamieji sakiniai su *kaip, tarytum, negu* (*Ir tuoj visa kalvė priskrido skruzdėsių smarvės, tokios aštrios, tarytum kas žaizdre velnius svilintų*) ir pan.

⁹ Šiuo terminu atitinkamos sandaros sakinius vadino jau J. Jablonskis, op. cit., 509.

Taigi funkcinio prijungimo tipui priklauso daugumas tų sakinių, kurie pagal tradicinę klasifikaciją laikomi veiksnio, tarinio, papildinio, pažyminio, iš dalies ir būdo aplinkybės šalutiniais sakiniais. Visos trys čia išskirtos funkcinio prijungimo sakinių grupės turi aiškius skiriamuosius formos požymius ir lengvai atpažįstamos pagal jungiamojo ir atraminio žodžių santykį. Todėl toks prijungiamųjų sakinių skirstymas yra ne tik gramatiškai apibrėžtas, bet ir paprastesnis.

1.2.2. Semantinio prijungimo sakinių šalutiniai dėmenys jungiami semantiniiais jungtukais arba tokiais santykiniaisrieveiksmiais, kurie neturi savarankiškos funkcijos ir pagal savo vaidmenį sakinyje atitinka semantinius jungtukus. Kai kurie šių sakinių gali būti jungiami ir jungtuku *kad*, kuris čia taip pat atlieka nediferencijuotos reikšmės semantinio jungtuko funkciją. Semantinio prijungimo sakinių šalutiniai dėmenys nepriklauso nuo pagrindinio dėmens žodžių morfologinių bei semantinių ypatybių, bet gali būti siejami su jais patikslinamuoju santykiu.

Semantinio prijungimo sakiniuose dėmenų ryšio pobūdį visų pirma lemia jungiamųjų žodžių reikšmė, o tais atvejais, kai ji nėra aiški – dėmenų tariniais einančių formų koreliacija. Pagal šalutinio dėmens formą ir ją atitinkančius dėmenų sintaksinius santykius skiriame šias semantinio prijungimo sakinių grupes:

- 1) Laiko sakiniai, jungiami laiko jungtukais bei santykiniaisrieveiksmiais *kai, kada, kol, iki, ligi* ir pan.
- 2) Priežasties sakiniai, jungiami priežasties jungtukais *kadangi, nes* ir jungtuku *kad*.
- 3) Sąlygos sakiniai, jungiami sąlygos jungtukais *jei, jeigu* ir jungtuku *kad*.
- 4) Nuolaidos sakiniai, jungiami nuolaidos jungtukais *nors, kad ir*.
- 5) Tikslasakiniai, jungiami jungtukais *kad* ir *idant*.
- 6) Vietos sakiniai, jungiami santykiniurieveiksniu *kur*, turinčiu vietos jungtuko funkciją.
- 7) Lyginamieji sakiniai, jungiami lyginamaisiais jungtukais *kaip, lyg, tartum, tarsi, negu, nei, kuo...tuo*, santykiniurieveiksniu *kiek* ir pan.

Semantinio prijungimo sakinių grupės, išskiriamos pagal sandaros ypatybes, maždaug atitinka tas, kurias skiria tradicinė gramatika, vadovaudamasi klausimais ir sakinio reikšme. Sintaksinės sandaros ir reikšmės paralelumas leidžia šių sakinių grupes, išskirtas formos pagrindu, apibūdinti ir pavadinti semantiniiais terminais. Tačiau sintaksiškai reikšmingomis (relevantiškomis) čia laikomos tik tos reikšmės, kurios išreikštos tam tikromis gramatinėmis priemonėmis (jungiamaisiais žodžiais, tarinių morfologine išraiška ir pan.) ir atsispindi sakinių sandaroje. Antra vertus, atsiribojama nuo tų reikšmių, kurios priklauso nuo sakinio leksinės sudėties ir konteksto. Todėl, pavyzdžiui, nuo laiko sakinių atribojami tokie sakiniai, kaip *Visa tai įvyko taip greit, kad Arvydas vos suspėjo išokti į gretimą kiemą* arba *Karvės pardumdavo anksčiau, negu*

*mes spėdavome išsiplėsti iš miško palaukėn*¹⁰. Nors abiejuose reiškiami laiko santykiai, tačiau jie priklauso tik nuo leksinės sudėties, o pagal sintaksinę, t. y. gramatinėmis priemonėmis pagrįstą reikšmę pirmasis sakinytis yra nusakomasis (tai rodo atliepiamojo žodžio *taip* ir jungtuko *jog* santykis), o antrasis – lyginamasis (tai rodo pagrindiniame dėmenyje einanti aukštesniojo laipsnio forma ir šalutinio dėmens jungtukas *negu*). Apskritai, kadangi laiko kategorija yra būdinga veiksmažodžio ypatybė, daugumas prijungiamųjų sakinių su veiksmažodžių formomis žymi vienokius ar kitokius laiko santykius. Tačiau prie laiko prijungiamųjų sakinių skirtini tik tie sakiniai, kuriuose laiko santykiai yra gramatiškai išreikšti.

Prijungiamųjų sakinių skirstymą rodo lentelė, kurioje pažymėtos svarbiausios kiekvienos grupės sakinių sintaksinės sandaros ypatybės.

1.3. Jungiamieji, atraminiai ir atliepiamieji žodžiai yra ryškiausios prijungiamųjų sakinių formos ypatybės, pagal kurias galima atpažinti ir apibūdinti daugumą šių sakinių struktūrinių grupių. Tačiau tada, kai pati jungiamojo žodžio forma nerodo dėmenų sintaksinio santykio, svarbią reikšmę gauna kitos ryšio priemonės: dėmenų tariniais einančių veiksmažodžio formų derinimas, dėmenų tvarka. Pagal dėmenų tariniais einančių veiksmažodžio formų santykį skiriame, pavyzdžiui, sąlygos ir tikslo sakinius su jungtuku *kad*: jei šalutinio dėmens tarinys išreikštas tariamosios, o pagrindinio – kurios kitos nuosakos forma, turime tikslo sakinį (pvz.: *jis gyvena, kad laimingas būtų*); jeigu abiejų dėmenų tariniais eina tariamosios, liepiamosios nuosakų arba tiesioginės nuosakos būsimosio laiko formos – turime sąlygos (arba sintaksiškai nediferencijuotos reikšmės) sakinį (plg.: *jis gyventų, kad laimingas būtų; jis gyvena, kad laimingas bus*).

Prijungiamojo sakinio dėmenų tvarka esti apibrėžta arba laisva. Apibrėžta dėmenų tvarka būdinga sakiniams su semantiniais jungtukais *nes, negu, nei*, su jungtukais *kad, jog*, turinčiais atliepiamuosius žodžius *dėl to, už tai, tam, taip, tiek, toks, -ia*, su sudėtiniais jungtukais *taip kad, taip jog* ir su visais poriniais jungtukais. Ji taip pat padeda diferencijuoti kai kurias sakinių grupes, pavyzdžiui, atskirti nusakomuosius ir priežasties sakinius nuo kitų sakinių su jungtuku *kad*. Sakiniuose su kitais jungiamaisiais žodžiais dėmenų tvarka yra struktūriškai laisva, tačiau vieni dėmenų tvarkos atvejai esti įprastiniai, o kiti – inversiniai, t. y. stilistiškai žymėti arba motyvuoti platesnio konteksto sandaros; keičiant dėmenų tvarką, galima pabrėžti vieno ar kito dėmens turinį, išryškinant jų tarpusavio ryšių atspalvius.

Atliepiamieji žodžiai, tarinių koreliacija bei dėmenų tvarka leidžia formaliai pagrįsti smulkesnį prijungiamųjų sakinių skirstymą bei semantinę nagrinėjimą. Pavyzdžiui, pagal atliepiamuosius žodžius galima išskirti šias pažymimųjų sakinių su *kuris, -i* reikšmes: 1) išskiriamąją (ją rodo esamas arba galimas atliepiamasis žodis

¹⁰ Kitaip J. Balkevičius, op. cit., 351.

tas, -a), pvz.: *Lėisk už manęs (tą) dukrelę, kuri moka šilkus sukti* (l. d.); 2) kokybinę (ją rodo esamas arba galimas atliepiamasis žodis *toks, -ia*), pvz.: *Žmonės ėmė pasakoti (tokių) dalykų, kuriais net patikėti buvo sunku* (P. Cvirka); 3) naratyvinę, arba pasakojamąją (atliepiamojo žodžio visai neįmanoma pavartoti, nepakeitus sakinio prasmės), pvz.: *Išaugo labai didelis kalnas, per kurį ragana niekaip negali pereiti* (l. p.) Nuo dėmenų tariniais einančių veiksmažodžių eigos ar įvykio veiklo formų laiko sakiniuose daugiausia priklauso veiksmy vienalaikiškumo (pvz.: *Kai saulelė tekėjo, mūsų linai žydėjo*) arba sekos reikšmės (pvz.: *Kai patekėjo saulė, priėjome didelį mišką*). Su šalutinio dėmens postpozicija sąlygos sakiniuose susijusios apribojamojo paaiškinimo (pvz.: *Džiaugsmas ne džiaugsmas, jei juo nėra su kuo pasidalinti* (V. Krėvė) ir klausimo ar teigimo pagrindo reikšmės (pvz.: *Kaip gi tada žmogui gyventi, jei nėra jau nei miškinų, nei monų, nei laumių?* (V. Krėvė).

1.4. Tuo būdu klasifikuodami bei nagrinėdami sakinius, remiamės jungimo priemonių ir dėmenų tarpusavio santykių paralelumu. Tačiau tas paralelumas nėra absoliutus. Jau buvo minėta, jog kai kurie sakiniai su *kad* pagal dėmenų santykio pobūdį laikytini ne funkcinio, bet semantinio prijungimo sakiniams, nors pats jungtukas *kad* neturi apibrėžtos reikšmės (tai sąlygoja ir specifinės šio jungtuko raidos ypatybės, pavyzdžiui, sutapimas bei homonimija su sutrumpėjusiomis laikorieveiksmio *kada* formomis). Antra vertus, kai kurių sakinių su semantiniams jungtukais šalutiniai dėmenys priklauso nuo atraminių žodžių morfologinių ypatybių ir todėl labai artimi funkcinio prijungimo sakiniams. Tokie yra skirtumo lyginamieji sakiniai su jungtukais *negu, nei, kaip*, kurie visada siejami su aukštesniojo laipsnio būdvardžiais,rieveiksmiais arba skirtumą nurodančiais įvardžiais *kitas, -a, kitoks, -ia* irrieveiksmiais *kitaip, kitoniškai*. Šių sakinių šalutiniai dėmenys įeina į pagrindinius kaip jų sudėtinės dalys ir užima panašią sintaksinę poziciją, kaip lyginamieji posakiai arba prielinksninės konstrukcijos su *už*, plg.: *Dabartinių laikų vaikai gudresni, negu kadaise buvo suaugę vyrai* (V. Krėvė) ir *Jie gudresni, negu suaugę vyrai (už suaugusius vyrus)*¹¹. Prie semantinio prijungimo sakinių juos skiriame dėl semantiniams jungtukais bei kitomis gramatinėmis priemonėmis aiškiai apibrėžtos lyginimo reikšmės ir ryšio su kitais lyginamaisiais sakiniams.

Skirstant bei nagrinėjant prijungiamuosius sakinius pagal gramatinės formos požymius ir tas reikšmes, kurios turi sakinyje apibrėžtus formalius rodiklius, galima išvengti daugelio ligšiolinei klasifikacijai būdingų prieštaravimų ir sistemingai aprašyti šių sakinių sandarą. Einant šiuo keliu, gramatinė sakinio analizė gali būti

¹¹ Dėl to atitinkami rusų kalbos sakiniai kai kurių tyrinėtojų skiriami prie vienanarių (neskaidomųjų) sakinių, plg. С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов, Современный русский язык, Синтаксис сложного предложения, Москва, 1969, 67.

didžia dalimi atribota nuo tų aiškiai neapibrėžtų semantinių sąvokų ir leksinės sudėties bei konteksto ypatybių, kurių šiuolaikinė kalbotyra dar neįstengia nei tiksliai apibūdinti, nei modeliuoti.

II

2.0. Tiriant prijungiamųjų sakinių sandarą, svarbu ne tik suklasifikuoti ir aprašyti jų grupes pagal išorinės formos ypatybes, bet ir nustatyti sakinio dėmenų vidinius tarpusavio ryšius, sąlygojančius vienokių ar kitokių formos priemonių parinkimą. Prijungiamųjų sakinių atskirų tipų bei grupių aprašymą papildoma bei praplečia transformacinė analizė, kuri įgalina, neperžengiant gramatikos ribų, atskleisti jų vidinę struktūrą. Transformacinis metodas – tai ne tik generatyvinės gramatikos kertinis akmuo, bet ir efektyvi sintaksinių reiškinių nagrinėjimo priemonė, leidžianti apibūdinti jų prigimtį pagal santykius su kitais tos pačios kalbos sintaksinės sistemos elementais. Nesileisdami į išsamų transformacinį prijungiamųjų sakinių grupių tyrinėjimą (tai atskira ir plati tema), tuo tarpu tik norėtume atkreipti dėmesį į tas galimybes, kurias lietuvių kalbos prijungiamojo sakinio sintakse atskleidžia struktūrinio aprašomojo ir transformacinio metodo derinimas.

2.1.1. Kadangi prijungiamojo sakinio dėmenys turi gramatinę sakinių formą, kiekvienas prijungiamasis sakinytis gali būti laikomas sudarytu iš tam tikru būdu tarp savęs suderintų vientisinių sakinių, vadinamų baziniais sakiniais. Vienas iš jų, vadinamas konstitutyviniu, įtraukiamas į kitą, vadinamą matriciniu¹². Pavyzdžiui prijungiamasis sakinytis *kai saulė leidosi, mes grįžome namo* laikomas sudarytu iš konstitutyvinio sakinio *saulė leidosi* ir matricinio sakinio *mes grįžome namo*. Kad konstitutyvinis sakinytis, atlikus tam tikras transformacijas, galėtų būti įtrauktas į matricinį, pastarajame turi būti laisva sintaksinė pozicija (P), apibūdinama pagal formą ir funkciją tų konstrukcijų, kurios ją gali užimti, ir žymima atitinkamais indeksais (pvz., P^{temp} – laisva laiko konstrukcijos pozicija, P^{caus} – laisva priežasties konstrukcijos pozicija ir pan.). Pavyzdžiui, minėtame matriciniame sakinyje P^{temp} + + *mes grįžome namo* laisvą laiko konstrukcijos poziciją galima užpildyti ne tik konstitutyviniu sakinytiu, bet ir jo nominalizacija *saulėlydžiu, saulės laidos metu*, padalyvine konstrukcija *saulei leidžiantis* ar kuria kita laiko aplinkybe. Laisvos pozicijos matriciniame sakinyje reprezentantais gali būti laikomi ne tik minėti simboliai, bet ir apibendrintos reikšmės įvardžiai arrieveksmiai, atitinkantys 1.1.2.2. aptartus atliepiamuosius žodžius. Sakysim, cituotame sakinyje simbolis P^{temp} gali būti išreikštasrieveksmiu *tada*, atstovaujančiu konstitutyviniame sakinytui¹³. Tad prijungiamo-

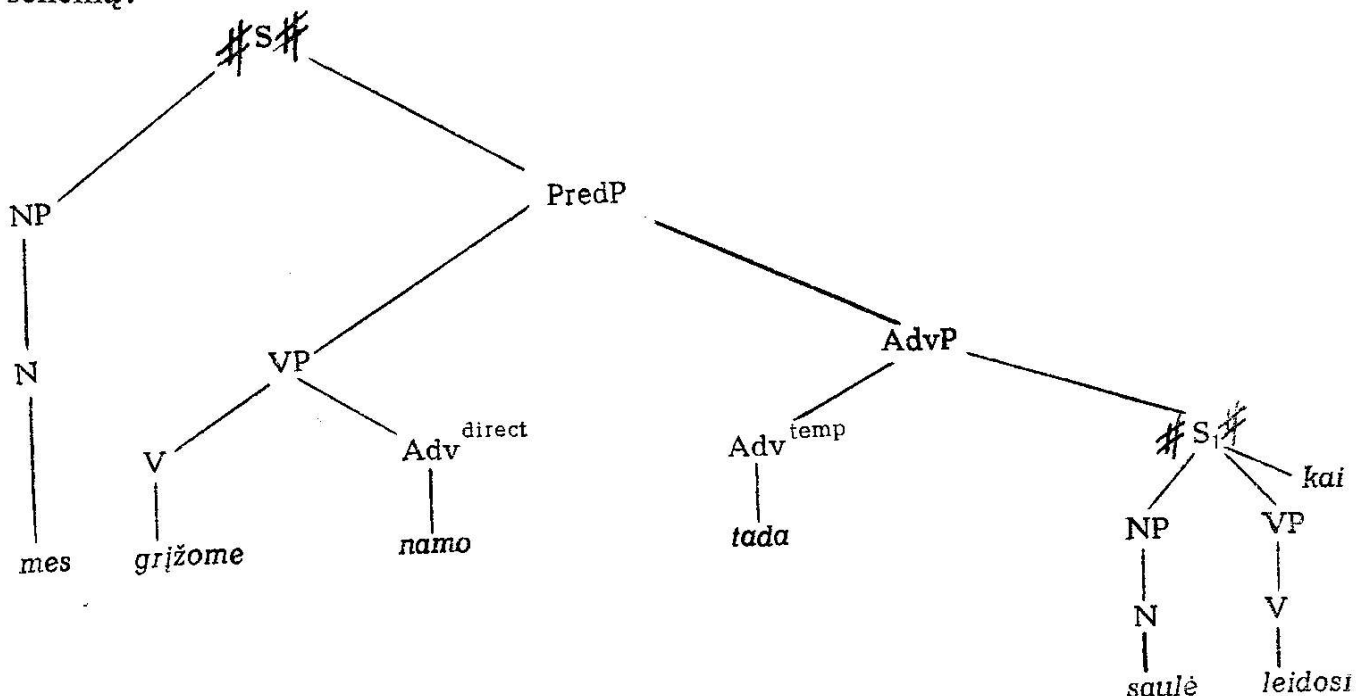
¹² Plg. W. Hartung, Die zusammengesetzten Sätze des Deutschen, – Studia Grammatica, IV, Berlin, 1966, 79 tt.

¹³ Toks konstitutyvinio sakinio reprezentavimas įvardžiais,rieveksmiais ar atitinkamos reikšmės apibendrintomis konstrukcijomis vadinamas kvazinominalizacija, žr. W. Hartung, op. cit., 62 tt.; plg. dar M. Кубик, К трансформационной интерпретации сложноподчиненных предложений в русском языке, – Československá rusistika, XI, 1966, 2, 82 tt.

jo sakinio *kai saulė leidosi, grįžome namo* vidinę struktūrą rodo toks bazinių sakinių santykis: *saulė leidosi* # P^{temp} + *mes grįžome namo* arba: *saulė leidosi* # [tada] *mes grįžome namo*. Antruoju atveju laužtiniuose skliausteliuose einantisrieveiksmis [tada] – ne konkreti leksema, bet laisvą poziciją reprezentuojantis apibendrintas bazinių sakinių santykio rodiklis.

Kad iš cituotų bazinių sakinių gautume prijungiamąjį sakinį, reikia atlikti tam tikrą eilę transformacijų: prie konstitutyvinio sakinio pridėti jungtuką *kai*, kurio parinkimą rodo P^{temp} pobūdis (pridedamoji transformacija), matriciniame sakinyje panaikinti simbolį P^{temp} arba [tada] (naikinamoji, arba anihiliacijos, transformacija) ir į jo vietą įtraukti konstitutyvinį sakinį (įtraukimo transformacija). Prieveiksmis *tada* matriciniame sakinyje gali būti iškeltas iš skliaustų (t. y. paverstas konkrečia leksema) ir nepanaikintas; tada konstitutyvinis sakinyš šliejamas prie jo ir atsiduria toje pačioje sintaksinėje pozicijoje; taip gauname sakinį *kai saulė leidosi, tada grįžome namo*, kuris skiriasi nuo ankstesnio tik transformacijų pobūdžiu, bet savo vidine struktūra yra visai identiškasis. Tuo būdu transformacinė analizė pamatuoja sakinių su atliepiamaisiais žodžiais ir be jų skyrimą prie tų pačių struktūrinių grupių¹⁴.

Prijungiamojo sakinio vidinę struktūrą galima detaliau pavaizduoti derivacine medžio pavidalo schema, rodančia jo atskirų elementų tarpusavio ryšius¹⁵. Pavyzdžiui, minėtas sakinyš *kai saulė leidosi, (tada) mes grįžome namo* yra sudarytas pagal šią schemą:

¹⁴ Kadangi čia norima tik bendriausiais bruožais parodyti atskirų prijungiamųjų sakinių grupių vidinės struktūros panašumus bei skirtumus, toliau tenkinamasi bazinių sakinių ir galutinių jų transformacijos rezultatų – prijungiamųjų sakinių sugretinimu, nenurodant ir neformalizuojant transformacijų pobūdžio, eilės bei mechanizmo. Taip pat atsiribojama nuo bazinių sakinių transformacinės istorijos: baziniais vienodai laikomi ir branduoliniai (kernel sentences), ir iš jų išvesti sakiniai.

Tokia derivacija, kai konstitutyviniai sakiniai ir fakultatyvūsrieveiksminiai koreliatai yra išvedami iš PredP dominuojamos AdvP kategorijos, būdinga daugumai semantinio prijungimo sakinių.

2.1.2. Bazinių sakinių tarpusavio santykį galima nurodyti ne tik atliepiamuosius žodžius atitinkančiaisrieveiksmais ar įvardžiais, bet ir kitomis matricinio sakinio P žyminčiomis leksinėmis priemonėmis. Pavyzdžiui, taip pat, kaiprieveiksmai *tada*, *tuomet*, konstitutyviniam sakiniui atstovauja žodžių junginiai *tuo metu*, *tuo tarpu*, *tuo laiku* (plg. dar *dėl to – dėl tos priežasties*, *ten – toje vietoje* ir pan.). Kai kurie sakiniai su jungtukais *kai* ir *kaip*, kurių pagrindinis dėmuo žymi laiko tarpą, praėjusį nuo šalutinio dėmens veiksmo ar to veiksmo pradžios, savo vidine struktūra skiriasi nuo aukščiau minėtų laiko sakinių su jungtuku *kai*: jų matriciniame sakinyje laisvą poziciją (ją čia reikėtų žymėti skirtingu indeksu, pvz., P^{temp1}) reprezentuoja nerieveiksmais *tada* ar jo pakaitalai, o prielinksninė konstrukcija *nuo to laiko*, pvz.: *saulė nusileido* # [*nuo to laiko*] *jau praėjo valanda* → *jau praėjo valanda, kai (kaip) saulė nusileido*. Kai prijungiamojo sakinio dėmenys jungiami jungtukais *kol*, *iki*, *ligi*, bazinių sakinių santykį gali rodyti prielinksninė konstrukcija *iki tol*, pvz.: *saulė nusileido* # [*iki tol*] *vežėme šieną* → *vežėme šieną, kol (iki) saulė nusileido*. Tuo tarpu laiko sakiniuose su jungtukais *kai*, *tik*, *vos*, *vos tik*, *tik*, *lig tik* tą santykį rodo dalelytės modifikuojama konstrukcija *tuoj po to*, pvz.: *saulė nusileido* # [*tuoj po to*] *grįžome namo* → *vos saulė nusileido, grįžome namo*; kitų grupių sakiniuose bazinių sakinių santykio rodikliais gali eiti ir vienos dalelytės (pvz., *vis vien* nuolaidos sakiniuose). Taigi ne visos matricinio sakinio P reprezentuojančios leksinės priemonės atitinka atliepiamuosius žodžius – pastarųjų sąvokos apimtis kiek siauresnė.

2.2. Svarbus prijungiamojo sakinio vidinės struktūros požymis yra dėmenų savarankiškumas ar nesavarankiškumas. Šiuo atžvilgiu prijungiamųjų sakinių tipai, aptarti pagal išorinės formos požymius, tarp savęs ryškiai skiriasi.

2.2.1. Daugumas semantinio prijungimo sakinių gali būti laikomi savarankiškų ir išbaigtų bazinių sakinių transformais. Šių sakinių dėmenų nesavarankiškumas dažniausiai yra fakultatyvus ir sąlygojamas jų leksinių bei semantinių ypatybių (pavyzdžiui, viename dėmenyje dažnai esti neišreikšta sąvoka, minima kitame dėmenyje) arba platesnio konteksto sandaros. Pagal santykį su baziniais sakiniais daugumas semantinio prijungimo sakinių yra artimi aukščiau minėtiems laiko sakiniams.

¹⁵ Dėl derivacijos principų žr. N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Massachusetts, 1965. Schemose vartojami šie svarbiausi kategorinių simbolių sutrumpinimai: Adv –rieveiksmis, AdvP –rieveiksminė frazė, Inf – bendratis, N – vardažodis, NP – vardažodinė frazė, Obj – objektas, ObjP – objektinė frazė, PredP – predikatinė frazė, V – veiksmožodis, VP – veiksmožodinė frazė.

Paminėsime keletą būdingesnių semantinio prijungimo sakinių santykio su baziniais sakiniais atvejų.

Vietos sakiniai su *kur*: *motutė sėdi* # *Antanukas eina* [ten]→*Antanukas eina (ten), kur sėdi motutė*.

Priežasties sakiniai:

a) su *nes*: *jaučiuosi nuskriaustas* # [dėl to] *verkiu*→*verkiu, nes jaučiuosi nuskriaustas* (priežasties-padarinio santykis); *abu rengėsi kitaip* # [tad] *jie greičiausiai buvo iš tolimo krašto*→*jie greičiausiai buvo iš tolimo krašto, nes abu rengėsi kitaip* (sprendimo-loginio pagrindo santykis);

b) su *kadangi*: *buvo vėlus vakaras* # [dėl to (tad)] *reikėjo sustoti pasilsėti*→*kadangi buvo vėlus vakaras, reikėjo sustoti pasilsėti*;

c) su *kad*: *sirgau* # [dėl to] *neatėjau*→*dėl to neatėjau, kad sirgau* (priežasties-padarinio santykis; skirtingai nuo daugelio kitų sakinių, P reprezentuojantis *dėl to* paprastai iškeliamas iš skliaustų ir nepraleidžiamas); *publikos taip maža* # [tad] *kas čia bus?*→*kas čia bus, kad publikos taip maža?* (sprendimo-loginio pagrindo santykis).

Sprendimo ir jo loginio pagrindo santykį žymintys sakiniai su *nes* ir *kad* savo išorine forma sutampa su tais, kurie žymi priežasties-padarinio santykį. Tačiau vidine struktūra jie skiriasi ir nuo pastarųjų, ir nuo visų kitų semantinio prijungimo sakinių. Jų šalutinį dėmenį atitinkantis sakinytis čia negali būti laikomas matricinio sakinio dalimi, dominuojama AdvP kategorijos. Pagal dėmenų santykį šie sakiniai yra artimi sujungiamiesiems. Be to, sakiniuose su *nes* tas santykis esti netgi atvirkščias, negu atitinkamuose priežasties-padarinio sakiniuose, plg.: *jie greičiausiai buvo iš tolimo krašto* # [dėl to] *abu rengėsi kitaip*.

Sąlygos sakiniai: a) su *jeigu, jei, kad*: *oras nešaltas* # [tuo atveju] *vyras miega svirne*→*jei oras nešaltas, vyras miega svirne*;

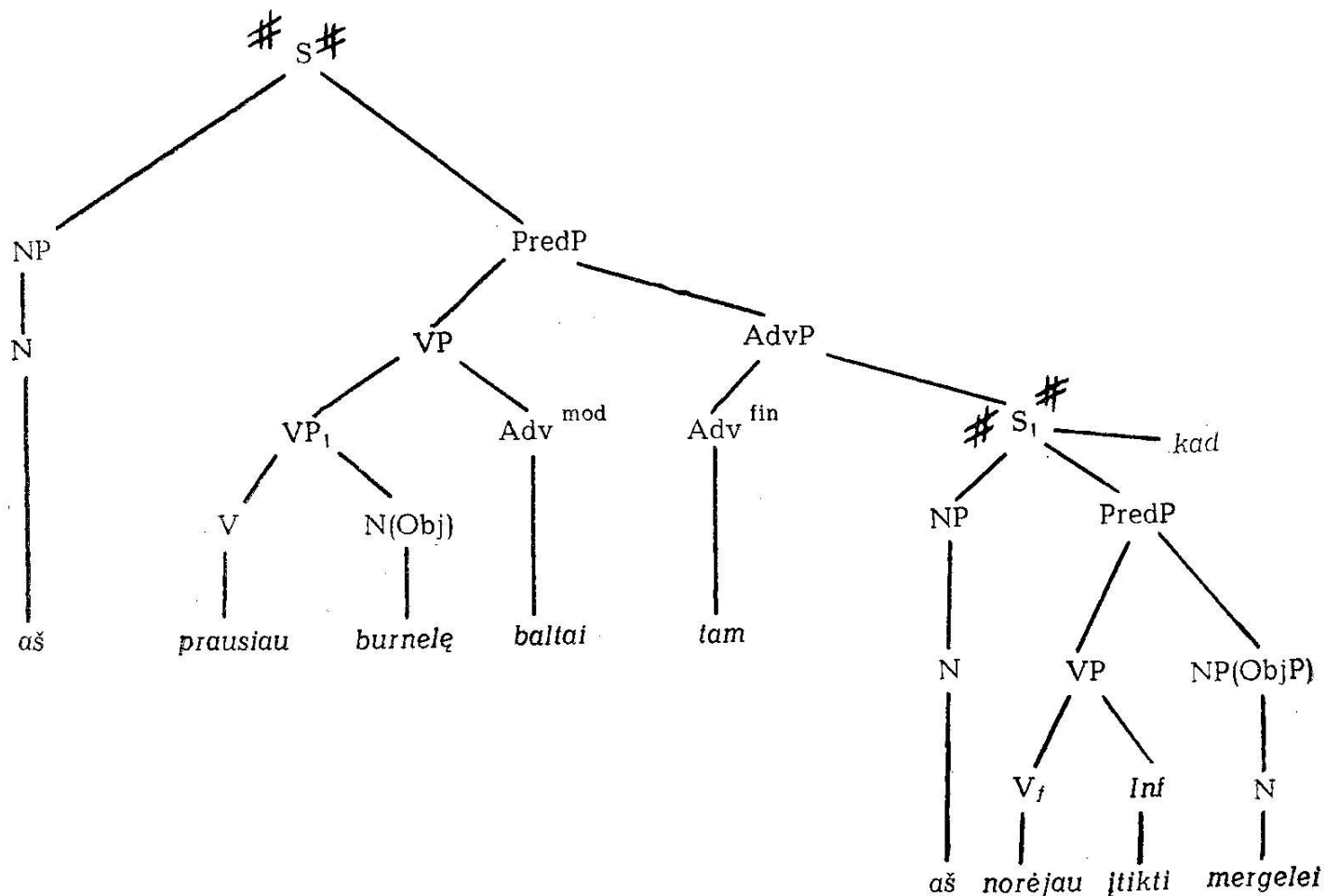
b) su *nebent*: *eisiu riešutauti* # [kitu atveju] *nieko nedirbsiu*→*nieko nedirbsiu, nebent eisiu riešutauti*.

Nuolaidos sakiniai su *nors (ir), kad ir*: *gyventi nesisekė* # [vis dėlto] *aš buvau linksmas*→*(vis dėlto) aš buvau linksmas, nors gyventi nesisekė* (taip pat su *nors...o*, panašiai su *tegu*).

Tikslo sakiniai su *kad, idant*: *norėjau įtikti mergelei* # [tam (dėl to, tuo tikslu)] *prausiau baltai burnelę*→*prausiau baltai burnelę (tam, dėl to), kad įtikčiau mergelei*.

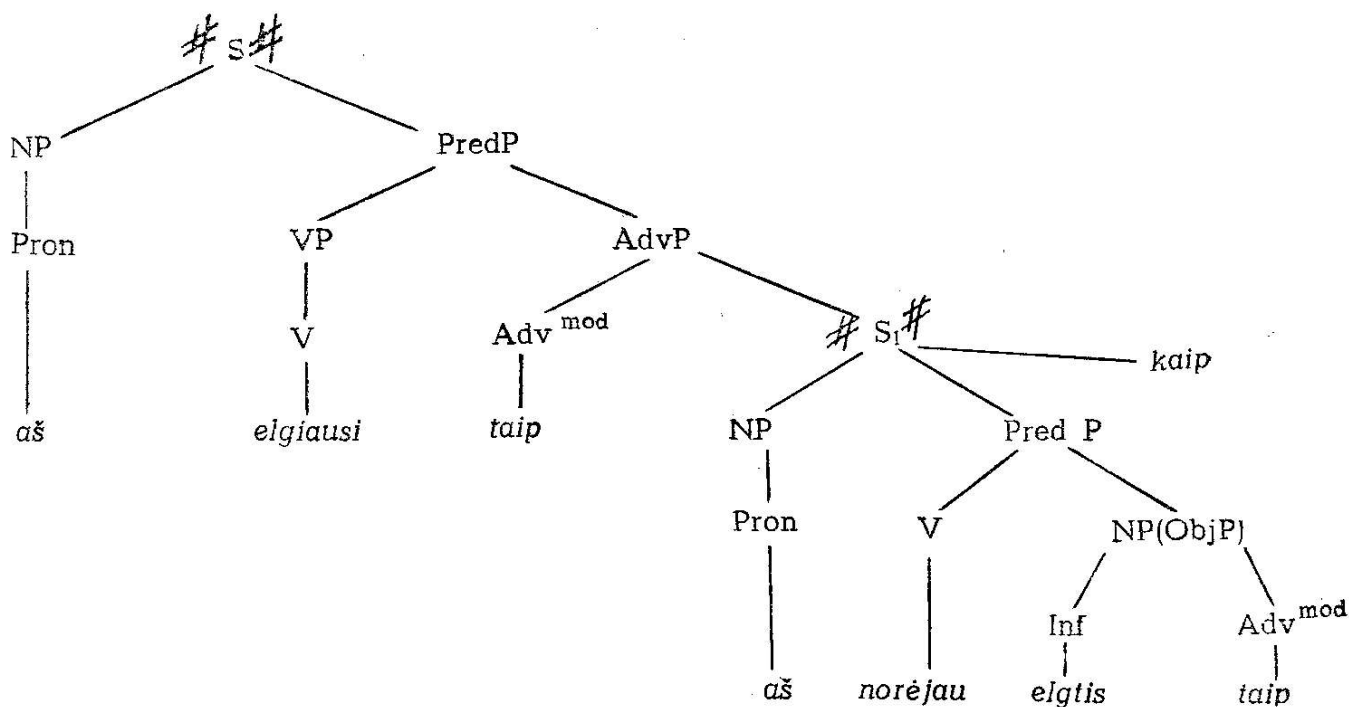
Sudarant tikslo sakinių, reikia keisti konstitutyvinio sakinio leksinę sudėtį, panai-kinant papildomas leksemas – modalinių veiksmažodžių *norėti, reikėti* ir pan. formas¹⁶. Taigi konstruktyvinio sakinio įtraukimo transformacijos čia yra skirtingos ir sudėtingesnės. Tačiau savo vidine struktūra tikslo sakiniai yra panašūs į laiko ir kitus semantinio prijungimo sakinius, plg. p. 34.

¹⁶ Plg. W. Hartung, op. cit., p. 199 tt. Atitinkamus vokiečių kalbos tikslo sakinius Hartungas antriniu būdu išveda iš priežasties sakinių su modalinio veiksmažodžio *wollen* formomis. Tuo būdu tikslo sakiniai išskiriami iš laiko, priežasties, vietos ir kitų „adverbialinių“ sakinių.

Kitaip, negu minėti semantinio prijungimo sakiniai, santykiauja su baziniais sakiniiais lyginamieji sakiniai, skirstomi į kelis pogrupius.

Kokybės lyginamieji sakiniai su jungtuku *kaip*, reiškiantys realų lyginimą, gali būti laikomi sudarytais iš tokių bazinių sakinių, kuriuose yra to paties pobūdžio (status) prieveiksminė kategorija, sąlygiškai žymima [taip], pvz.: (aš)norėjau elgtis [taip] # aš elgiausi [taip] → aš elgiausi (taip), kaip norėjau.

Baziniai sakiniai, paimti be minėtos prieveiksminės kategorijos, čia dažnai esti nesavarankiški, nes dėmenų tariniais eina veiksmažodžiai, reikalaujantys veiksmo pobūdį nusakančių žodžių. Panašiai gali būti interpretuojami ir daugelis tariamą lyginimą reiškiančių sakinių su jungtukais *lyg, tartum, tarsi*, kurių konstitutyviniuose sakiniuose dar postuluojuame veiksmo nerealumą žyminčią dalelytę *tartum* ar pan. [*tartum*] *vėjas mane neštų [taip] # [taip] aš bėgu→aš bėgu (taip), lyg (tartum) vėjas mane neštų*. Tačiau kai kurių šio pogrupio sakinių (pvz., su atliepiamuoju žodžiu *toks, -ia*) derivacija gali būti ir sudėtingesnė.

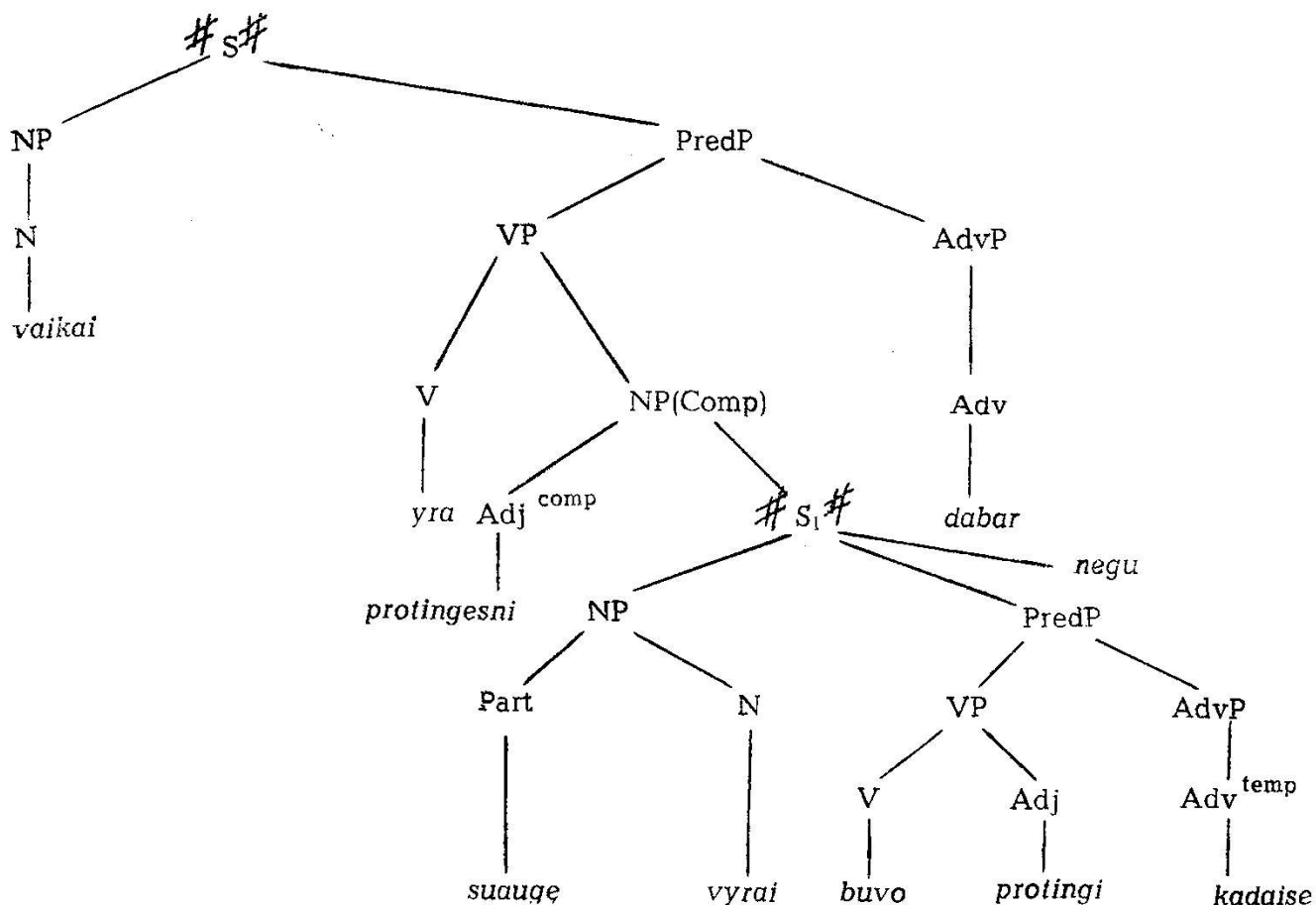
Kiekybės lyginamieji sakiniai su jungtuku *kiek* sudaromi tuo pačiu principu, kaip sakiniai su *kaip*: [*tiek*] *atsiriesi # [tiek] valgysi→ kiek atsiriesi, tiek valgysi*; matriciniame sakinyje P atstovaujantis prieveiksminis *tiek* čia dažniausiai iškeliamas iš skliaustų ir paliekamas, o konstitutyvinis sakinyje šliejamas prie jo.

Santykio lyginamieji sakiniai su jungtukais *kuo...tuo, juo...tuo, juo...juo* gali būti sudaromi panašiai, kaip sakiniai su jungtukais *kaip* ar *kiek*: *jis galvojo [tuo] ilgiau # jis suprato [tuo] mažiau→ juo ilgiau jis galvojo, tuo mažiau suprato*. Tačiau konstitutyvinio sakinio įjungimas į matricinį, kurį matytume, pavyzdžiui, sakinyje *jis suprato tuo mažiau, juo ilgiau galvojo*, daugelyje santykio lyginamųjų sakinių nėra akivaizdus: jų abu dėmenys paprastai esti gana savarankiški ir santykiauja panašiai, kaip sujungiamajame sakinyje (t. y., gali būti išvedami tiesiog iš # S # kategorijos).

Skirtumo lyginamųjų sakinių su jungtukais *negu, nei, kaip* vidinė struktūra visai kitokia, negu kitų lyginamųjų sakinių, prie kurių jie priskirti visų pirma dėl jungtukų reikšmės. Juos sudarant iš bazinių sakinių, visada reikia keisti konstitutyvinio sakinio sandarą, eliminuoti tam tikras leksemas, sutampančias su matricinio sakinio leksemomis¹⁷. Matricinis sakinyje, paimtas be P reprezentuojančių žodžių, čia visada esti nesavarankiškas, nes jame pavartotos aukštesniojo laipsnio formos arba įvardžiai *kitas, -a, kitoks, -ia*, prieveiksminiai *kitaip, kitoniškai* ir pan. reikalauja lyginamosios konstrukcijos ar sakinio; ši būtina P žymima prielinksniu *už* su galininku, pvz.: *kadaise suaugę vyrai buvo protingi # dabar vaikai protingesni [už juos]→ dabar vaikai protingesni, negu kadaise buvo suaugę vyrai*. (Schema žr. p. 39.)

2.2.2. Funkcinio prijungimo sakinių pagrindinis dėmuo, šalutinis dėmuo arba abu dėmenys paprastai neatitinka savarankiško sakinio. Aiškinamųjų ir nusakomųjų sakinių visada esti nesavarankiškas pagrindinis dėmuo, pažymimųjų — šalutinis arba abu dėmenys. Kiekviena funkcinio prijungimo sakinių grupė savaip santykiauja su bazinių sakinių poromis ir turi savitą vidinę struktūrą.

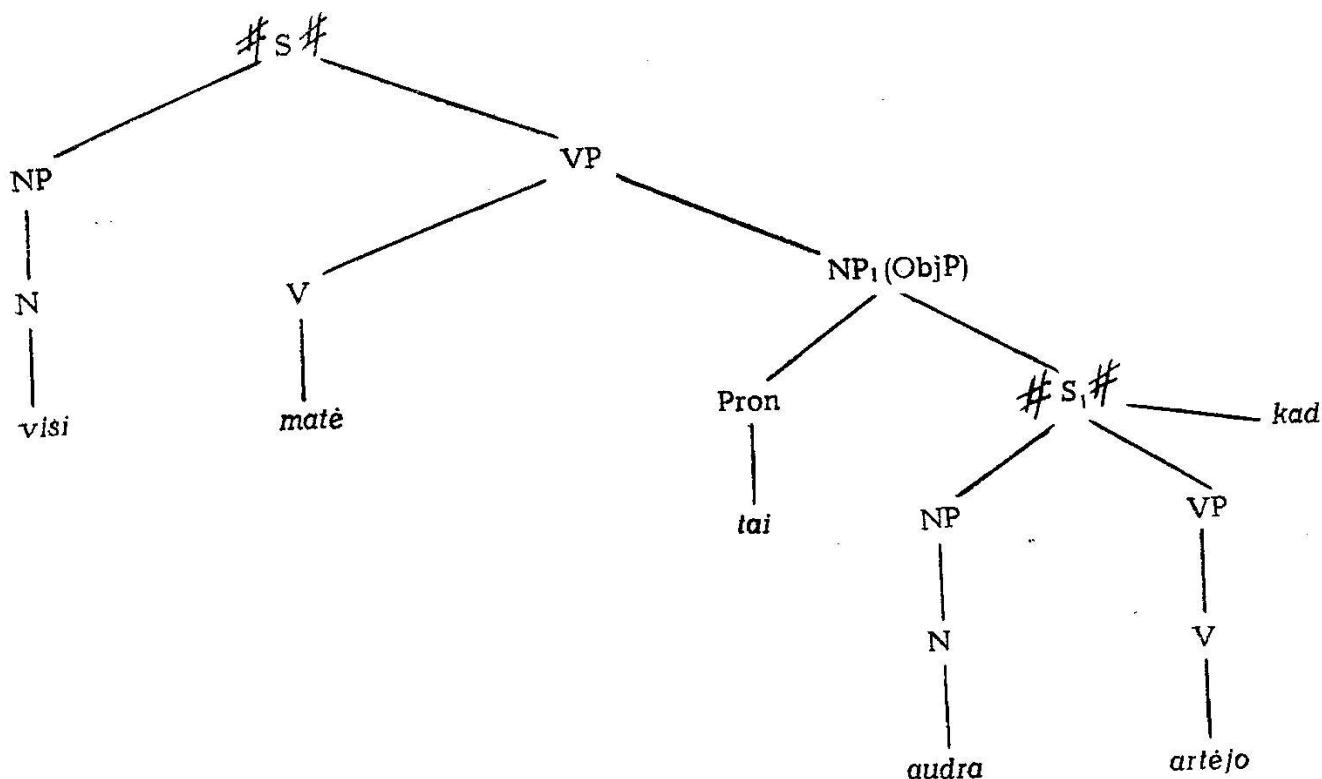
¹⁷ Plg. R. B. Lees, Multiply Ambiguous Adjectival Construction in English, — Language XXXVI (1960) 207–221; C. S. Smith, A Class of Complex Modifiers in English, Language, XXXVII (1961) 342–365; N. Chomsky, op. cit., 177; Current Issues in Linguistic Theory, The Structure of Language, New Jersey, 1964, 68 tt. (2.2).

Aiškinamieji sakiniai:

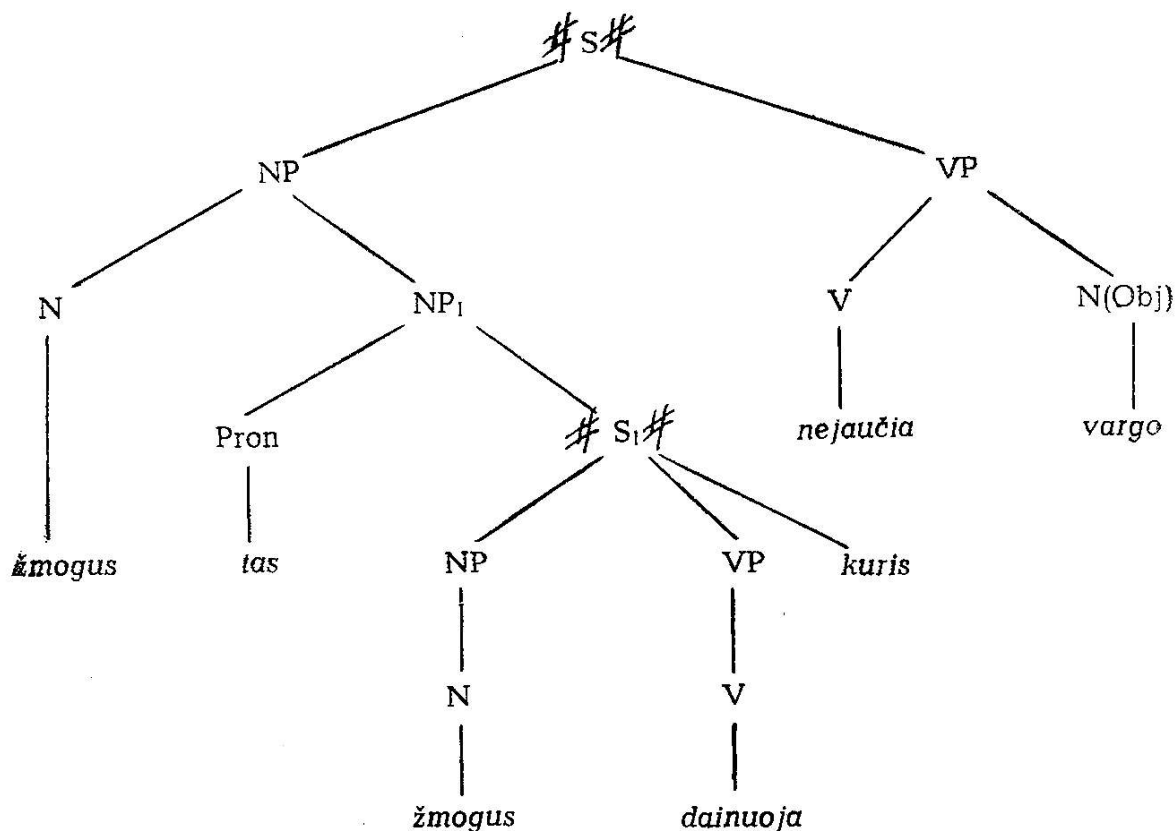
a) *artėjo audra* # [tas] buvo matyti → *buvo matyti, kad artėja audra* (konstitutyvinis sakinys užima laisvą vardininko poziciją);

b) *artėjo audra* # *visi matė [tą]* → *visi matė, kad artėja audra* (konstitutyvinis sakinys užima laisvą veiksmažodinės formos valdomo netiesioginio linksnio poziciją)

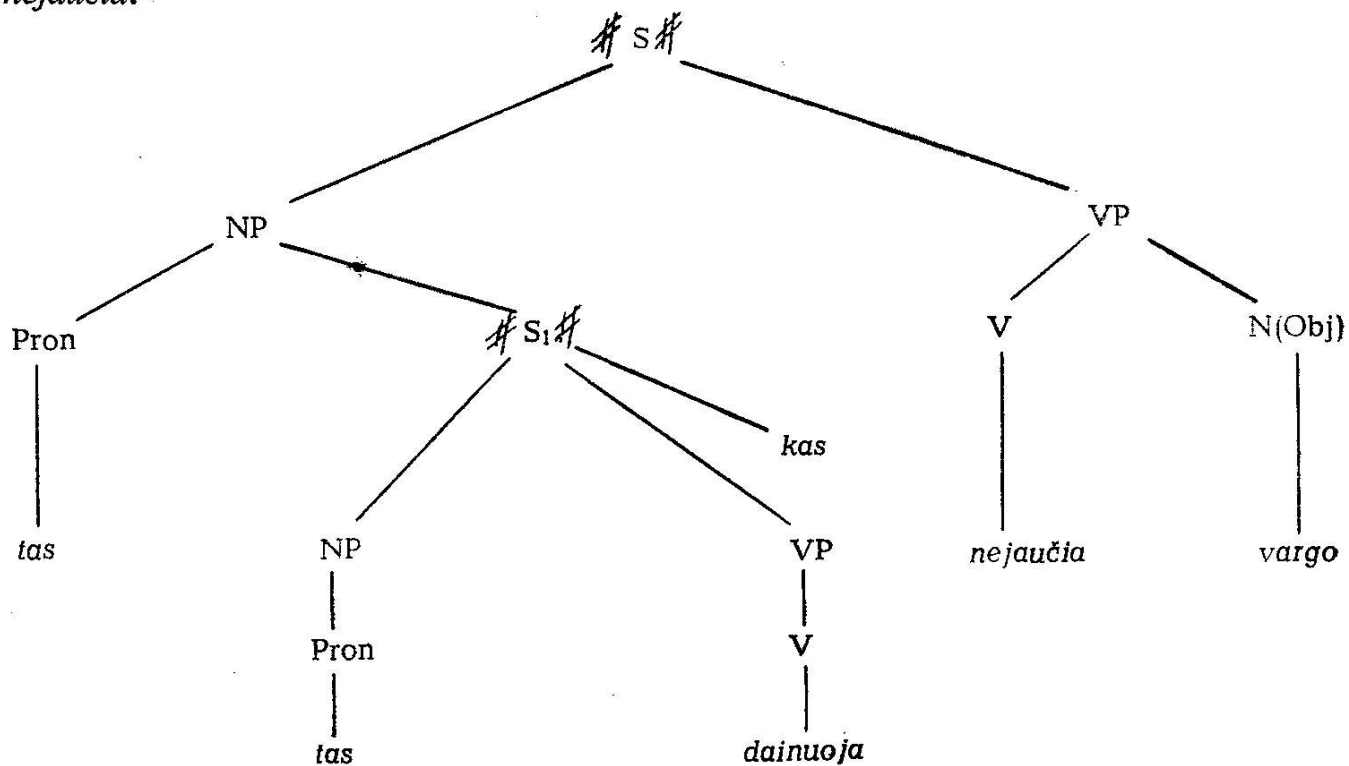

Pažymimieji sakiniai:

a) būdvardiniai: *žmogus dainuoja* # [tas] *žmogus vargo nejaučia* → *žmogus, kuris dainuoja, vargo nejaučia*;

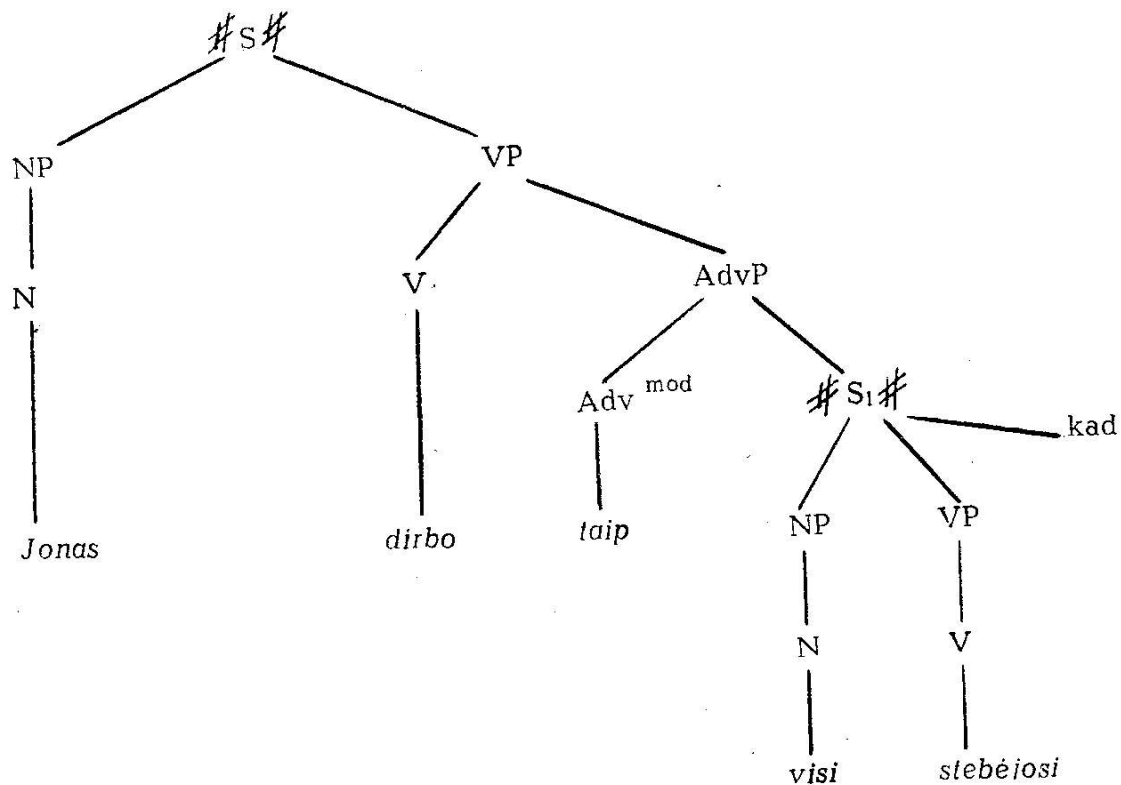
b) įvardiniai: *tas dainuoja* # [tas] *vargo nejaučia* → *kas dainuoja, (tas) vargo nejaučia*.

Abiejų pogrupių pažymimųjų sakinių derivacinėms schemoms bendra tai, kad konstitutyvinis sakinyš išvedamas tiesiog iš bet kurią poziciją užimančios NP kategorijos ir panaikinamas daiktavardis ar įvardis, sutampantis su atitinkamu matricinio sakinio daiktavardžiu ar įvardžiu¹⁸. Tačiau dėmenų santykis abiem atvejais nėra vienodas. Pirmuoju atveju (a) konstitutyvinis sakinyš užima laisvą su vardažodžiu derinamo linksnio poziciją. Antruoju atveju (b) konstitutyvinį sakinyš su matriciniu sieja tą pačią neapibrėžtą sąvoką nurodanti įvardinė kategorija, žymima *tas*, *-a* ar *toks*, *-ia*. Šiuo atžvilgiu įvardiniai pažymimieji sakiniai yra artimi daugumai kokybės ir kiekybės lyginamųjų.

Nusakomieji sakiniai: a) *gyvuliai ėmė kristi* # [*toks*] *šaltis užėjo* → *užėjo toks šaltis, kad gyvuliai ėmė kristi*;

b) *visi stebėjosi* # [*taip*] *dirbo Jonas* → *Jonas dirbo taip, kad visi stebėjosi*.

Nusakomųjų sakinių su atliepiamuoju žodžiu *taip* derivacinė schema panaši į daugelio semantinio prijungimo sakinių, o su atliepiamuoju žodžiu *toks*, *-ia* – į pažymimųjų. Tačiau minėti atliepiamieji žodžiai tik labai apytikriai tegali atstovauti matricinių sakinių P, nes nei įvardžių, neirieveiksmių, nei kokių nors kitų apibendrintos reikšmės konstrukcijų, žyminčių nusakomiesiems sakiniams būdingus padarinio

¹⁸ Dėl pažymimųjų (reliatyvinių) sakinių sudarymo plg. N. Chomsky, *Current Issues*,..., *The Structure of Language*, 68 tt.; *Aspects*... 144 tt.; E. S. Klima, *Negation in English*, – *The Structure of Language*, 252–253; W. Motsch, *Syntax des deutschen Adjektivs*, – *Studia grammatica III*, Berlin, 1964, 65 tt., 111 tt.

santykius, lietuvių kalboje neturime. Tad nusakomųjų sakinių sudarymas iš bazinių sakinių gali būti ir kitaip interpretuojamas¹⁹.

2.2.3. Nei prie funkcinio, nei prie semantinio prijungimo sakinių savo vidine struktūra nepritampa vad. pridurtiniai sakiniai. Jų pagrindinis dėmuo atitinka pilną vientisinį sakinį, kurio negalima laikyti matriciniu, nes jame nėra laisvos pozicijos (P). Tuo tarpu šalutinis dėmuo gali būti išvestas iš sakinio su laisva pozicija, reprezentuojama [tai], [taip] ir pan., pvz.: *pranešėjas kalbėdamas darė daug klaidų* # [tai] *labai nepatiko klausytojams* → *pranešėjas kalbėdamas darė daug klaidų, kas labai nepatiko klausytojams*. Palyginus su kitais prijungiamaisiais sakiniiais, baziniai sakiniai čia lyg sukeisti vietomis; atlikę kitokią transformaciją, iš jų galėtume išvesti prijungiamąjį aiškinamąjį sakinį *labai nepatiko klausytojams, kad pranešėjas kalbėdamas darė daug klaidų* (beje, tokia transformacija galima tik tam tikrais atvejais). Antra vertus, iš minėtų bazinių sakinių galima sudaryti ir atitinkamos reikšmės sujungiamąjį sakinį: *pranešėjas kalbėdamas darė daug klaidų, ir tai labai nepatiko klausytojams*. Tad pagal dėmenų santykį pridurtiniai sakiniai užima tarpinę vietą tarp prijungiamųjų ir sujungiamųjų sakinių.

Jau iš šios trumpos ir suprastintos prijungiamųjų sakinių santykių su baziniais sakiniiais apžvalgos matyti, kad atskiri sakinių tipai ir grupės, išskirti pagal atraminis, jungiamuosius bei atliepiamuosius žodžius, pasižymi ir specifinėmis vidinės struktūros ypatybėmis. Lietuvių kalbos prijungiamųjų sakinių vidinė struktūra dažniausiai atsispindi jų gramatinėje formoje, kuri gali būti laikoma patikimu jų klasifikacijos kriterijumi. Transformacinė analizė neprieštarauja jų nagrinėjimui pagal čia minėtus struktūrinius tipus bei grupes, bet įgalina jį patikslinti, papildyti bei pagrįsti.

2.3.1. Gretinimas su atitinkamų bazinių sakinių poromis daugeliu atvejų išryškina prijungiamųjų sakinių skirtumus ir tais atvejais, kai jų gramatinė forma atrodo vienoda. Pavyzdžiui, kai kurie prijungiamieji sakiniai, kurių pagrindinio dėmens tariniu eina tam tikro linksnio ar konstrukcijos reikalaujantys veiksmažodžiai, pagal formalius rodiklius gali būti laikomi ir aiškinamaisiais, ir apibūdinamaisiais. Sakinių *Jis nepažino to, kas beldėsi į duris* ir *Jis nežinojo (to), kas beldėsi į duris* gramatinė forma rašte iš pažiūros sutampa, nors kalbine intuicija aiškiai jaučiame jų reikšmės skirtumą. Tą skirtumą galima sintaksiškai pagrįsti, nustatant jų santykį su bazinių sakinių poromis: pirmasis išvedamas iš bazinių sakinių [tas] *beldėsi į jo duris* # *jis nepažino [to]*; antrasis — iš *kas beldėsi į jo duris?* # *jis nežinojo [to]*. Taigi pirmasis pagal savo dėmenų santykį yra apibūdinamasis, antrasis — aiškinamasis.

2.3.2. Sakinių su *kai, kada, kur* šalutiniai dėmenys kartais yra siejami su daiktavardžiais, žyminčiais laiko, vietos ir kt. sąvokas. Tokių sakinių interpretavimas

¹⁹ Pavyzdžiui, atitinkamus vokiečių kalbos sakinius Hartungas laiko sudarytais iš priežasties prijungiamųjų sakinių, žr. W. Hartung, op. cit., 193 tt.

iki šiol labai svyruoja: vienu šalutiniai dėmenys laikomi pažyminio, kitų (tokios pačios sandaros) – laiko ar vietos aplinkybių šalutiniais sakiniais²⁰. Transformacinis požiūris leidžia juos tiksliau diferencijuoti. Tie sakiniai, kurių šalutinis dėmuo patikslina laiko ar vietos aplinkybėmis einančius daiktavardžius, paprastai turi semantinio prijungimo sakiniams būdingą vidinę struktūrą, pvz.: *tėvas grįždavo namo iš miško* # [tada] *vakare ji pas mus ateidavo* → *ji pas mus ateidavo vakare, kai tėvas grįždavo namo iš miško*. Konstitutyvinis sakinytis, įtrauktas į matricinį, čia užima antrosios, patikslinamosios, laiko aplinkybės poziciją; tai ypač ryšku sakiniuose, kuriuose P žymintis atliepiamasis žodis neeliminuojamas, pvz.: *ji pas mus ateidavo vakare, tada, kai tėvas grįždavo namo iš miško*; taigi čia be abejo turime prijungiamąjį laiko sakinį. Panašiai santykiauja su bazinių sakinių poromis ir tie sakiniai, kurių šalutiniai dėmenys su pagrindinių dėmenų vietos aplinkybėmis siejami semantinio jungtuko vaidmenį turinčiu prieveiksmiu *kur*, pvz.: *ramiai dūzgė bitės* # [ten] *pamiškėje mes apsistojome* → *mes apsistojome pamiškėje, kur ramiai dūzgė bitės* arba *mes apsistojome pamiškėje, ten, kur romiai dūzgė bitės*; čia dėmenų santykis būdingas vietos sakiniams. Tačiau tada, kai sakinio šalutinis dėmuo siejamas su atitinkamais daiktavardžiais, turinčiais veiksnio ar papildinio funkciją, tokia transformacija negalima. Pavyzdžiui, sakinytis *prisimenu vakarus, kai tėvas grįždavo namo iš miško* tegali būti išvestas iš bazinių sakinių *vakarais tėvas grįždavo namo iš miško* # *prisimenu [tuos] vakarus*, taigi jis turi pažymimojo sakinio vidinę struktūrą; taip pat ir atitinkami sakiniai su *kur*, plg.: *pamiškėje ramiai dūzgė bitės* # *mes priėjome [tą] pamiškę* → *mes priėjome pamiškę, kur ramiai dūzgė bitės*. Tokiuose sakiniuose *kai, kada, kur* pagal savo vaidmenį artimi santykiniam prieveiksmiui *kuris* ir daugeliu atvejų gali būti juo keičiami; jungiamojo žodžio parinkimą čia lemia atraminio žodžio leksinė reikšmė (plg.: *laikas, diena, valanda, vakaras... kai, kada; vieta, laukas, miestas, upė... kur*). Kai galima ir laiko arba vietos, ir pažymimiesiems sakiniams būdinga transformacija (kaip pirmame iš šioje pastraipoje cituotų sakinių su *kur*), sakinytis yra homonimiškas ir gali būti suprantamas bei interpretuojamas dvejopai.

2.3.3. Kai kurie sakiniai su jungtuku *kad* pagal išorinę gramatinę formą yra nediferencijuoti. Pavyzdžiui, sakinytis *Kad tu paaugsi, bus kiti laikai* (I. Simonaitė) dėl savo sandaros ypatybių gali būti laikomas ir laiko, ir priežasties, ir sąlygos sakiniu. Tiksliai santykio su baziniais sakiniais pobūdis rodo, jog čia turime laiko sakinį, plg.: *tu paaugsi* # [tada] *bus kiti laikai*; iš priežasties ar sąlygos santykius žyminčių bazinių sakinių jo išvesti neįmanoma. Apskritai, tokių pagal išorinę formą neapibrėžtų sakinių daugiau pasitaiko liaudies kalboje; literatūrinės

²⁰ Plg. J. Jablonskis, op. cit., 495–498; P. Gailiūnas, J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, II, Sintaksė, Kaunas, 1968, 94–96 ir 100–103; J. Balkevičius, op. cit., 342, 344, 353–354.

Prijungiamųjų sakinių sandaros schema

Sakinio tipas	Sakinų grupė	Jungiamieji žodžiai			Priklausymas nuo atraminio žodžio morfologijos ir semantikos	Atliepiamieji žodžiai (koreliatai)	Dėmenų savarankiškumas ²²		Šalutinio dėmens prepozicija
		jungtukai ²¹	sant. įvardžiai	sant.rieveiksmiai			Pagr. dėmuo	Šal. dėmuo	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Aiškinamieji	<i>kad, jog</i>	<i>kas, koks, -ia, katras, -i, -a, kuris, -i, kelintas, -a, keli, -ios, kieno</i>	<i>kada, kuomet, kur, kaip, kiek, kodėl</i>	Siejami su aiškina- mosios reikšmės veiksmažodžiais bei vardžiais, bev. g. būdvardžiais irrieveiksmiais	<i>tas tai</i>	–	±	±
	Pažymimieji a) būd- vardiniai	<i>kur, kai, kad</i>	<i>kuris, -i, koks, -ia</i>	<i>kada, kuomet kodėl</i>	Siejami su įvairios reikšmės daiktavar- džiais ar jų pakai- talais	<i>tas, -a toks, -ia</i>	±	–	–
	b) įvardiniai	–	<i>kas, kuris, -i, katras, -a koks, -ia</i>	–	Siejami su parodo- maisiais įvardžiais	<i>tas, -a, tai, toks, -ia</i>	–	–	±
	Nusakomieji	<i>kad, jog</i>	–	–	Siejami su parodo- maisiais įvardžiais beirieveiksmiais arba ir su jų paży- mimais žodžiais	<i>toks, -ia, tas, -a, taip, tiek²³</i>	–	±	–

Funkcinio prijungimo sakiniai

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Laiko	<i>kai, iki, ligi, vos</i>	—	—	<i>kada, kol</i>	—	<i>tada, tuomet po to, tol</i>	±	±	±
	<i>kadangi</i>	—	—	—	—	<i>dėl to, todėl</i>	±	±	±
Priežasties	<i>nes</i>	—	—	—	—	—	±	±	—
	<i>kad</i>	—	—	<i>kam</i>	—	<i>dėl to, todėl už tai</i>	±	±	—
Sąlygos	<i>jeigu, jei, kad</i>	—	—	—	—	—	±	±	±
	<i>nebent</i>	—	—	—	—	—	±	±	—
Nuolaidos	<i>nors, kad ir, tegul ir</i>	—	—	—	—	—	±	±	±
Tikslo	<i>kad, idant</i>	—	—	—	—	<i>tam, dėl to</i>	±	—	±
Vietos	—	—	—	<i>kur</i>	—	<i>ten, čia</i>	±	±	±
Lyginamieji	<i>kaip, lyg tartum</i>	—	—	—	—	<i>toks, -ia, taip</i>	±	±	±
	b) kiekybės	—	—	<i>kiek</i>	—	<i> tiek</i>	—	±	±
c) santykio	<i>juo ... juo, juo ... tuo, kuo ... tuo</i>	—	—	—	—	—	±	±	+
d) skirtumo	<i>negu, ne-kaip, kaip</i>	—	—	—	—	—	—	±	—

Semantinio prijungimo sakiniai

²¹ Be nurodytų vienių paprastųjų jungtukų, prie tos pačios grupės priklauso ir su jais sudaryti poriniai bei sudėtiniai jungtukai.

²² Sakiniuose be atliepiamųjų žodžių (kai pastarieji fakultatyvūs).

²³ Eidami vieni, sutampa su atraminiais žodžiais.

kalbos raidai būdingas ryškus polinkis formaliai diferencijuoti atskiras prijungiamųjų sakinių reikšmines grupes.

Transformacinė analizė, panaudota kaip eksperimentinis aprašomosios gramatikos metodas, gali gerokai pagilinti prijungiamųjų sakinių sandaros tyrinėjimą. Padaryti ją pagrindiniu šių sakinių klasifikacijos kriterijumi būtų sunku, nes prijungiamojo sakinio vidinė struktūra nėra akivaizdi, negali būti atpažinta pagal formalius rodiklius ir paaiškėja tik iš gretinimo su tam tikru būdu sudarytais baziniais sakiniais, o jų sudarymo dėsniai, transformacijų eilė bei pobūdis yra sąlygojami tuo tarpu dar visai netyrinėto lietuvių kalbos vientisinio sakinio generatyvinio modelio.

Detaliai panagrinėjus atskirus prijungiamųjų sakinių tipus, iškyla aikštėn daug kitų jų formos ypatybių ir su jomis susijusių problemų. Mūsų tikslas tuo tarpu buvo tik nužymėti bendriausias gaires tokiai prijungiamųjų sakinių klasifikacijai, kuri padėtų atskleisti ir tiksliau aprašyti jų sintaksinę sandarą.

СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье рассматривается проблема классификации и структурного описания сложноподчиненных предложений современного литовского литературного языка на основе их главных формальных особенностей и способа построения. В первом разделе определяются основные типы и группы сложноподчиненных предложений, а во втором разделе они подвергаются трансформационному анализу.

I

Главными формальными средствами связи в придаточной части сложноподчиненного предложения являются союзы и союзные слова, а в главной части — контактные слова и корреляты. Выбор союзов и союзных слов в большой степени обусловлен зависимостью придаточной части от определенных морфологических и семантических особенностей контактных слов, которые в главной части образуют центр подчинения. Тесная связь между оформлением обеих частей позволяет сочетать принципы формальной и структурно-семантической классификации и по средствам связи, характерным для определенных отношений придаточной части к центру подчинения, разделить все сложноподчиненные предложения на два типа: предложения функционального и семантического подчинения.

Придаточные части предложений функционального подчинения присоединяются при помощи функциональных союзов или таких союзных слов, которые выполняют в предложении самостоятельную функцию; они всегда зависят от определенных морфологических или семантических особенностей контактных слов главной части. Выделяются следующие группы предложений функционального подчинения:

1) Изъяснительные предложения (союзы *kad, jog* и разные союзные слова косвенного вопроса; корреляты *tas, tai*; прид. часть зависит от глаголов и др. слов изъяснительного значения).

2) Определительные предложения (союзные слова *kuris, -i, koks, -ia, katras, -a, kas*, союз *kur* и др., корреляты *tas, -a, toks, -ia*; прид. часть зависит от разных имен существительных или местоимений).

3) Относительно-союзные предложения (союзы *kad, jog*; отношение прид. части к местоимениям *tas, -a, toks, -ia* и наречиям *taip, tiek*).

Придаточные части предложений семантического подчинения присоединяются при помощи семантических союзов или таких относительных наречий, которые не имеют самостоятельной функции; они (за некоторыми исключениями) не зависят от морфологических и семантических особенностей слов главной части, однако могут быть связаны с ними объяснительными или уточнительными отношениями. Предложения семантического подчинения подразделяются на предложения: 1) времени (с *kai, kada, kol, iki, ligi* и под.), 2) причины (с *kadangi, nes, kad*), 3) условия (с *jei, jeigu, kad*), 4) уступки (с *nors, kad ir*), 5) цели (с *kad, idant*), 6) места (с *kur*), 7) сравнительные (с *kaip, lyg, tartum, it, kiek, juo... tuo, juo... juo, kuo... tuo, negu*).

Когда форма самого союза или коррелята (выраженного или потенциального) не указывает на характер синтаксического отношения придаточной части к главной, дифференциальное значение приобретают другие средства связи: соотношение форм сказуемых, порядок частей. Соотношение форм сказуемых, напр., указывает на различие предложений условия и цели с полисемантическим союзом *kad* и отличает их от предложений времени или причины с соответствующим союзом. Порядок частей является структурно определенным для предложений с семантическими союзами *nes, negu, nei*, с союзами *kad, jog*, имеющими корреляты *dél to, už tai, tam, taip, tiek, toks, -ia*, с составными союзами *taip kad, taip jog* и со всеми парными союзами; он также способствует дифференциацию некоторых (напр., относительно-союзных) предложений. В предложениях с другими союзами и союзными словами порядок частей структурно свободен, поэтому здесь различаются случаи обычного и инверсионного порядка. Корреляты, соотношение сказуемых и порядок частей являются главными критериями для подразделения указанных групп на более мелкие подгруппы и их грамматического описания.

Параллелизм между средствами связи и значением дает основание и семантической интерпретации сложноподчиненных предложений (особенно предложений семантического подчинения), причем грамматически релевантными считаются только те значения, которые выражены в структуре предложения.

Основные грамматические признаки выделенных типов и групп сложноподчиненных предложений указаны в таблице.

II

Внутренние закономерности построения сложноподчиненных предложений устанавливаются трансформационным методом. Каждое сложноподчиненное предложение интерпретируется как синтаксическая единица, образованная путем включения конститутивного предложения в предложение матрицевое с пустой (свободной) позицией Р. Структурное отношение базисных предложений к результату их трансформаций — сложноподчиненному предложению указывает способ построения последнего. В статье приводятся основные

трансформационные модели предложений вышеуказанных типов и групп, которые позволяют обнаружить степень их внутренней структурной близости. Таким путем выясняются общие черты предложений времени, причины, условия, уступки и их отличие от предложений сравнительных, представляющих собой неоднородную группу, отдельные подгруппы которой (напр., сравнительные предложения различия с *negu, nei*, сравнительные предложения соответствия с *juo... tuo, kuo... tuo*) имеют свою особую схему построения. Группы предложений функционального подчинения, выделенные по внешней грамматической форме, также различаются между собой и по форме базисных предложений, и по характеру трансформаций. На основе этих наблюдений полагается, что внутренняя структура сложноподчиненных предложений литовского языка обычно отражается и во внешней грамматической форме, которая может служить главным критерием их классификации и анализа. Однако когда внутренние различия формально не выражены (напр., в некоторых видах предложений с союзом *kad*), их выяснить и определить грамматическими терминами позволяет только установление трансформационных отношений к базисным предложениям. Изучение трансформационной истории также дает возможность выяснить грамматическую природу некоторых предложений с коррелятами, находящихся на грани между предложениями функционального и семантического подчинения. Таким образом, трансформационный анализ, применен в качестве экспериментального метода описательной грамматики, способствует углублению исследования структуры сложноподчиненных предложений литовского языка.